

У НОМЕРІ:

- 3 *В. І. Мартусь* — В. І. Ленін про світогляд митця

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

- 11 *П. П. Кононенко* — Звершення і сподівання (Риси прози 1975 року)
21 *Б. М. Мінчин* — Сучасна буржуазна естетика: духовна криза
29 *В. Ф. Сич* — Особові та зворотний займенники
38 *М. П. Кочерган* — Про системність у лексиці та семантиці (На допомогу студентів-заочнику)

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

- 46 *В. Я. Неділько* — Про методику викладання літератури на підготовчих відділеннях вузів
56 *М. І. Рева* — Вивчення критичних статей про творчість Марка Вовчка у 8 класі
60 *В. І. Цимбалюк* — Літературний тиждень у школі
63 *І. С. Гмир* — Урок-бесіда за повістю Якуба Коласа «Дід Талаш»

МЕТОДИКА МОВИ

- 70 *А. Г. Галетова* — Профорієнтаційна робота на уроках мови у навчальному кабінеті
75 *Р. Ю. Таращанська* — Формування способів синтаксичного аналізу на уроках мови
79 *П. М. Яковенко* — Дидактичний матеріал до вивчення дієслова в школах з російською мовою навчання
86 *У. Д. Роговик* — Робота над описом у 4 класі

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

- 91 *О. Ф. Тесля* — На уроках — поштові марки

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

- 93 *М. І. Гнатюк* — Слово як твердая криця
95 Рекомендуємо прочитати в журналах

КРАЇНЬСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

ЩОМІСЯЧНИЙ
МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

4

(300)

1976
КВІТЕНЬ

Виходить з березня
1951 року

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНЬСЬКА ШКОЛА»,
м. КИЇВ

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

В. Я. НЕДІЛЬКО

ПРО МЕТОДИКУ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ НА ПІДГОТОВЧИХ ВІДДІЛЕННЯХ ВУЗІВ

Науково-технічна революція не тільки підвищила вимоги до рівня підготовки фахівців різного профілю, а й поставила перед вузами завдання — формувати в них якісно нові риси. Це зумовлюється насамперед різко зрослою кількістю інформації, необхідністю спеціалістові приймати самостійні рішення, шукати власних шляхів до підвищення ефективності своєї виробничої діяльності. У зв'язку з цим принцип максимальної передачі знань (учням середньої школи чи студентам вузів), який лежав в основі навчального процесу, дедалі більше трансформується в напрямі розвитку науково-дослідницьких здібностей студентів, оволодіння ними методикою самостійного дослідження.

Така особливість сучасної вищої школи ставить до студентів нові вимоги. Цим вимогам не завжди і не в усьому відповідають випускники десятирічки. Добре оволодівши знаннями з основ наук за шкільною програмою, вони, однак, не мають ні життєвого досвіду, ні чіткого уявлення про обраний ними фах, не знають, чи відповідає він їхнім психологічним особливостям, нахилам, обдаруванню, інтелектуальним та фізичним даним.

Така невизначеність часом призводить не лише до ускладнень, пов'язаних із небажанням окремих осіб працювати за одержаним у вузі фахом, а й шкодить великій справі підготовки спеціалістів для народного господарства, науки, культури. Тому для забезпечення вузів контингентом студентів, які мають уже певний життєвий і практичний досвід та уявлення про свій майбутній фах, були створені підготовчі відділення вищих навчальних закладів.

Оскільки слухачами підготовчих відділень є люди із середньою освітою й трудовим стажем від одного до п'яти-семи років, а метою навчання на них — успішне складання випускних (вони ж і вступні до вузу) екзаменів, постає питання розробки такої методики викладання екзаменаційних предметів, яка впливала б з особливостей навчання на підготовчих відділеннях і їх завдань.

Саме недостатня увага до методики викладання є найбільшим недоліком роботи підготовчих відділень. «На ряді відділень не замислюється над тим, як і чого навчати слухачів. Тут, не враховуючи специфіки контингенту і спрощуючи взагалі завдання підготовчих, вдаються до крайностей: механічно беруть на озброєння шкільну методику або, так само «перегинаючи», запроваджують чисто вузівську»¹, — зазначається в редакційній статті газети «Радянська освіта».

¹ «Радянська освіта», 1975, 1 лютого.

У чому ж полягає специфіка методики викладання навчальних предметів, зокрема літератури, на підготовчих відділеннях? По-перше, ці відділення готують до вступу в конкретний вуз; по-друге, слухачі на них унаслідок більш чи менш тривалої перерви після закінчення середньої школи не мають достатніх знань із основ наук.

У зв'язку з тим, що слухачі підготовчих відділень готуються до складання екзаменів з літератури, їм потрібно повторити фактично весь курс літератури середньої школи. На вступні екзамени до вузів виноситься не весь літературний матеріал за програмою середньої школи. Художні твори й теоретико-літературознавчі поняття, знання яких вимагається для відповіді на запитання екзаменаційних білетів та для написання творів, визначаються допоміжним посібником, що має характер директивного документа — «Довідником для вступників до вищих навчальних закладів Української РСР», який випускається щороку Міністерством вищої та спеціальної середньої освіти за погодженням із Міністерством освіти республіки.

Тому цілком природно, що цим творам і питанням теорії літератури на заняттях підготовчих відділень приділяється особлива увага. Це зовсім не означає, що інший матеріал, який не згадується в «Довіднику», можна опускати. Зрозуміло, повторити його треба, але іншими методами, ніж основний матеріал.

Отже, насамперед слід визначити матеріал для текстуального опрацювання та для оглядового повторення, інакше кажучи, створити спеціальну програму з літератури для підготовчих відділень. А ще точніше — програми, бо ж вони мають бути різними для вступників на гуманітарні і природничі факультети. На гуманітарні треба складати і усні, і письмові екзамени, а на природничі — тільки письмові.

Перша, на наш погляд, вдала спроба створення такої програми є: це програма з української літератури, складена на кафедрі історії української літератури Київського державного університету кандидатом філологічних наук Г. М. Гримич². Вона розрахована на 220-годинний курс. У пояснювальній записці до програми певна увага приділяється й методиці викладання на підготовчих відділеннях.

Програма охоплює всі твори, що вивчаються в середній школі. Ті з них, що визначаються «Довідником», передбачені для текстуального опрацювання, інші — для оглядового повторення.

Такий розподіл навчального матеріалу зумовлює і застосування різноманітних методів. Так, скажімо, при текстуальному вивченні доцільним будуть методи бесіди, лекції (настановчого характеру), самостійна робота, практичні заняття. При опрацюванні оглядових тем більший ефект дадуть семінарські заняття, лекція, колоквіум.

Ефективним методом викладання на підготовчих відділеннях є консультації, які забезпечують індивідуальний підхід до окремих слухачів при вивченні матеріалу, порівняно добре засвоєного всією групою.

Звичайно, в практиці викладання дуже рідко доводиться мати справу з методами в «чистому» вигляді. Переважно вони комбінуються, поєднуються один з одним, урізноманітнюються методичними прийомами.

Важливим завданням підготовчих відділень є не тільки відновлення знань, а й поглиблення їх, підготовка слухачів до дальшого оволодіння обраною спеціальністю³. «Навчання курсу літератури, — зазначається у «Програмі з української літератури для слухачів підготовчого відділення», — повинне закласти фундамент для сприйняття і засвоєння у вузі гуманітарних дисциплін, а для слухачів, що готуються до вступу на філологічні та журналістські спеціальності, — фахових предметів» (с. 2.).

² Програма з української літератури для слухачів підготовчого відділення (гуманітарні факультети). К., 1974. Далі, посилаючись на цю програму, ми зазначатимемо в тексті сторінку.

³ Див. «Радянську освіту», 1975, 1 лютого.

Це також зумовлює наближення методики викладання на підготовчих відділеннях до методики власне вузівської.

На методику викладання значною мірою впливає і контингент слухачів. Адже одні з них закінчили середню школу рік-два тому, інші мають робочий стаж сім, вісім, а то й більше років. Дехто з них уже працював за обраним у вузі фахом або принаймні близьким до нього, інші займалися роботою, зовсім не пов'язаною з майбутньою спеціальністю. Тому до слухачів слід підходити диференційовано, використовувати широкий діапазон методів — від звичайних шкільних і до найскладніших вузівських, пристосовуючи їх до умов роботи певних підготовчих відділень.

Навчання на підготовчому відділенні триває сім місяців, а обсяг матеріалу, який необхідно повторити, чималий, тому в навчальному процесі зростає питома вага самостійної роботи слухачів. Отже, методика викладання літератури на підготовчих відділеннях має свою специфіку: вона являє собою перехідний стан від методики, прийнятої в середній школі, до методики вузівської.

Традиційні шкільні методи — лекція, бесіда, самостійна робота — ускладнюються. Більшого значення набувають такі прийоми, як конспектування лекції, самостійне опрацювання художніх текстів та наукових джерел тощо. У навчальний процес входять суто вузівські методи: семінарські заняття, консультації, колоквиуми. Один з основних методів викладання у вузі — лекція — трохи спрощується: в ній не ставляться складні теоретичні проблеми, обсяг матеріалу не виходить за межі шкільної програми.

Недоліком роботи ряду підготовчих відділень є недостатня увага до засвоєння слухачами змісту програмових художніх творів. Подекуди поширена шкідлива думка, що слухачі вже повинні знати тексти (нехай, мовляв, забулися якісь теоретичні положення, але ж зміст творів вони добре пам'ятають). Практика показує, що це не зовсім так. Ще не в усіх середніх школах засвоєнню текстів художніх творів приділяється належна увага. Часто учні читають твір за хрестоматією, а іноді обмежуються тільки підручником. Навіть тоді, коли слухачі ще в школі прочитали усі програмові твори, не можна цим задовольнитися. Адже сприйняття змісту твору дорослою, нехай і молодою, без достатнього життєвого досвіду людиною помітно відрізняється від сприйняття 15—17-літнього підлітка. А ряд важливих, високохудожніх творів слухачі вивчали ще в 6—7 класі (наприклад, поему А. Малишка «Прометей» — у 7 класі).

Тому першорядним завданням професорсько-викладацького складу підготовчих відділень є створення чіткої системи читання художніх творів за програмою для текстуального вивчення, незалежно від того, визначені вони «Довідником» чи ні. Завдання це не просте, оскільки за короткий час треба прочитати багато великих за обсягом і досить складних за проблематикою творів. Доцільно з перших же днів навчання на підготовчому відділенні скласти чіткий графік читання їх слухачами. До нього слід внести такі твори, як «Микола Джеря» і «Кайдашева сім'я» І. Неچужа-Левицького, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Борислав сміється» І. Франка, «Fata morgana» М. Коцюбинського, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Бур'ян» А. Головка, «Вершники» Ю. Яновського, «Зачарована Десна» та «Поема про море» О. Довженка, «Прапороносці» О. Гончара, «Кров людська — не водиця» М. Стельмаха та ін. Треба подбати про забезпечення відділень достатньою кількістю текстів творів.

Контроль за читанням визначених творів проводиться різними способами. Найпоширенішими з них є колоквиуми, письмові заліки, індивідуальні бесіди.

Колоквіум дає змогу не тільки перевірити, чи прочитали слухачі визначений твір, а й побачити, як вони його зрозуміли, засвоїли. Викладач готує для колоквіуму запитання, спрямовані не тільки на контроль над читанням, а й на виконання до певної міри аналітичної роботи. Скажімо, на колоквіумі за романом Ю. Яновського «Вершники» можна поставити такі питання:

1. Із скількох новел складається роман? Пригадайте назви кожної новели. Як композиція «Вершників» сприяє розкриттю творчого задуму письменника?
2. У яких новелах діє Чубенко? Чи можна назвати його головним героєм твору? Чому?
3. Перекажіть епізод загибелі коваля Максима. У чому високе гуманістичне звучання цього епізоду?
4. Яке значення для композиції твору має образ залізної троянди?
5. Особливості побудови новели «Адаменко».
6. Переказати новелу «Дитинство». Зіставити теми розповіді в ній і в новелі «Подвійне коло».
7. Зміст новели «Батальйон Шведа».

Під час колоквіуму викладач по змозі залучає до відповідей ширше коло слухачів, у разі потреби сам виправляє та доповнює відповіді, робить узагальнення.

Однак колоквіум забирає багато часу і не завжди охоплює роботою всіх слухачів. Тому зручніше проводити письмові заліки. Для заліку досить виділити на занятті 15—20 хвилин. Добре проводити їх за картками. Картка містить, як правило, одне, рідше — два запитання. Найчастіше це назва епізоду, який слухач має переказати (письмово), а також окремі запитання, які виявляють знання змісту художнього твору. Завдання карток слід будувати так, щоб слухачі не могли відповісти на них, не знаючи тексту. Тому краще уникати запитань, пов'язаних із важливими художніми епізодами, про які можна довідатися з підручника. Такими є, наприклад, епізоди загибелі Брянського, бій на дамбі, визволення Хомою Хаєцьким невільників із палаючого сарая («Прапорonoсці» О. Гончара) тощо. Звичайно, в процесі дальшого опрацювання твору на ці важливі для розуміння ідейного змісту епізоди буде звернена належна увага. Але ж мета письмового заліку є вузькою: встановити, чи прочитали слухачі твір, чи обмежилися лише переглядом відповідного розділу підручника. Цей прийом, на нашу думку, є найзручнішим для контролю за читанням програмових творів.

Консультації проводяться з тими, хто має слабку підготовку. Під час консультації є змога не тільки перевірити, як прочитали слухачі певний твір, а й допомогти їм розібратися в його змісті, з'ясувати найскладніші епізоди тощо. Саме на консультаціях можна врахувати індивідуальні особливості слухача у сприйманні матеріалу, рівень його підготовки.

Вивчаючи окремі теми і підтеми програми, слід добирати методичні прийоми залежно від особливостей навчального матеріалу, підготовки конкретної групи, можливостей використання технічних засобів навчання тощо.

Оглядові теми найдоцільніше подавати методом лекції (наприклад, «Художня література як форма суспільної свідомості», «Література Київської Русі», «Стислі відомості про давню українську літературу», «Українська література першого етапу визвольного руху в Росії», «Українська драматургія та театр у другій половині XIX ст.», «Світове значення багатонаціональної радянської літератури», «Проблематика і тенденції літератури на сучасному етапі» та ін.).

Ураховуючи відсутність спеціального посібника з української літератури для підготовчих відділень, потрібно домагатися, щоб слухачі конспектували основні положення лекції. Глибшому усвідомленню її змісту, створенню чіткої системи знань сприяє план лекції, який доводиться до аудиторії. Дається він на одне заняття, а інколи — на цілу тему, на яку відводиться кілька занять.

План має охопити основні питання теми, його не слід переобтяжувати зайвими подробицями, другорядними деталями. План оглядової лекції на тему «Література Київської Русі» (1 год.) може бути орієнтовно таким:

1. Історичні передумови створення Київської Русі.
2. Високий рівень культури, науки, писемності на Київській Русі. «Руська правда» Ярослава Мудрого. Будівництво Софійського собору.
3. Деякі пам'ятки давньоруського письменства.
4. Літописи, їх особливості, роль у розвитку літератури. «Повість временних літ».
5. «Слово о полку Ігоревім» — свідчення високого розвитку культури Київської Русі.
6. Давньоруська культура — спільне надбання трьох братніх народів — українського, російського та білоруського.

План можна продиктувати або завчасно записати на дошці чи скористатися епідіаскопом.

Особливо ефективним є метод оглядової лекції, коли його комбінувати з бесідою. Викладач, ураховуючи рівень знань слухачів, складність теми, поєднує лекцію із запитаннями до аудиторії. Запитання слід формулювати так, щоб вони збуджували увагу слухачів, змушували напружено мислити, висловлювати самостійні міркування тощо. Вдало з цього погляду рекомендуються запитання до лекції на тему «Зображення боротьби робітників у повісті «Борислав сміється» у програмі, складеній Г. М. Гримич:

1. Чим відрізняються бурлаки-заробітчани та робітники на сахарнях з повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» від робітників з повісті І. Франка «Борислав сміється»?
2. Як зображено згуртованість робітників у творі І. Франка?
3. Як показано в повісті зв'язок між робітниками та селянами?
4. Яка роль вставних епізодів із життя робітників?
5. Зачитати описи трагічних картин посухи у повісті «Борислав сміється» та пояснити їх ідейно-сміслову роль у творі (с. 7.).

Разом з тим потрібно стежити, щоб уведення елементів бесіди не гальмувало лекції.

До методу оглядової лекції доцільно вдаватися і під час повторення порівняно не складного, але великого за обсягом матеріалу, насиченого фактичними даними. Це може бути, наприклад, огляд життєвого й творчого шляху письменника, коли елементи бесіди за браком часу використовуються рідше.

Ефективною є лекція і при опрацюванні складних питань, скажімо, під час з'ясування особливостей індивідуального стилю письменника, аналізу художніх творів, які є порівняно складними для сприйняття слухача (новела «Intermezzo» М. Коцюбинського, композиція роману «Вершники» Ю. Яновського, особливості художньої форми «Поєми про море» О. Довженка та ін.).

Уже на перших заняттях слід ознайомити слухачів з тим, як конспектувати лекцію, вчити вибирати з лекції основне та стисло занотувати його. Інколи, особливо на початку навчання, треба порадити, які саме думки й положення лекції необхідно записати, а то й продиктувати висловлювання видатних партійних та громадських діячів, письменників, цитати з документів та праць методологічного характеру тощо.

Деколи лекція доповнюється опрацюванням додаткових джерел, використанням технічних засобів навчання — діафільмів, звукозапису, кінофільмів.

Досить ефективним є і метод бесіди. Його доцільно застосовувати під час повторення невеликих за обсягом творів, якщо вони щойно прочитані в аудиторії або взагалі добре відомі слухачам. Бесіда сприяє активізації навчального процесу, розвиває самостійність мислення, прищеплює смак до елементарної дослідницької роботи, дає змогу виявити знання окремих слухачів та оцінити їх.

Будувати бесіду бажано так, щоб зусилля викладача й аудиторії були спрямовані не на репродуктивне відтворення вивченого в середній школі, а на дальше поглиблення знань, на посилення ідейно-виховного впливу твору на слухачів, зокрема в плані їх майбутньої професійної діяльності.

Готуючись до заняття-бесіди, варто заздалегідь розробити систему питань у такий спосіб, щоб не тільки поглиблено повторити твір, а й поглянути на нього в певному історико-літературному аспекті, усвідомити його місце в процесі розвитку літератури, значення в наш час.

Так, опрацьовуючи поезію А. Малишка «Здавалось малому...», можна подати такі вузлові питання для бесіди:

1. Образ В. І. Леніна в поезіях М. Рильського та П. Тичини. 2. Які ви ще знаєте твори українських радянських письменників про Леніна? 3. Порівняйте сприйняття образу В. І. Леніна ліричним героєм — ще дитиною і дорослою людиною. Як сприяє цей прийом розкриттю творчого задуму письменника? 4. З'ясуйте ідейно-художнє значення вислову: «І провесінь з Леніним, провесінь плеще низами, І борозну людству виводимо ми, комнезами!». 5. Які твори про В. І. Леніна, написані останніми роками, ви читали? Схарактеризуйте їх. 6. Яка ідея поезії «Здавалось малому...»?

Ці питання є орієнтовними: в процесі бесіди їх можна доповнити іншими, переформулювати, замінити новими.

Участь слухачів у бесіді оцінюється, що має значення для активізації всього навчального процесу, а також сприяє повноті поточного обліку успішності.

У тому разі, коли метою заняття є поглиблений аналіз творів, визначених «Довідником», доцільно проводити практичні роботи. Основним завданням практичних занять, крім поглибленого опрацювання певного навчального матеріалу, є розвиток дослідницьких нахилів, логічного мислення, вироблення навичок правильного усного мовлення, уміння аналізувати твір у єдності форми та змісту.

Практичні заняття можуть бути підготовчими (готують слухачів до опрацювання певного матеріалу) або підсумовуючими (є формою поглиблення вивченого, своєрідним закріпленням).

План практичних занять здебільшого дається слухачам заздалегідь, за кілька днів або два-три тижні, залежно від складності завдань. Доцільно провести практичні заняття за статтею В. І. Леніна «Партійна організація і партійна література». Якщо проводяться вступні заняття перед вивченням ленінської праці, тоді слухачам можна дати такий орієнтовний план:

1. Прочитати статтю «Партійна організація і партійна література».
2. Виписати місця, в яких В. І. Ленін говорить про те, якою повинна стати партійна література.
3. Як ви розумієте вислів: «Літературна справа повинна стати частиною загальнопролетарської справи, «коліщатком і гвинтиком» одного-єдиного, великого соціал-демократичного механізму...»?
4. Відшукайте в статті місця, де йдеться про свободу творчості. Яка література може бути справді вільною і чому?
5. Назвіть риси нової, соціалістичної літератури, визначені В. І. Леніним.
6. У чому полягає ленінський принцип партійності літератури?

Як бачимо, основна увага слухачів має бути зосереджена на опрацюванні положень ленінської статті, на підготовці до глибокого усвідомлення суті принципу партійності. Передбачається, що потрібні висновки та узагальнення зробить викладач. Він же розкриє і значення комуністичної партійності як основної риси радянської літератури, покаже, як змінюється наповненість поняття партійності в конкретних історичних умовах, зокрема в наш час.

Коли ж практичні заняття на цю тему проводяться після вивчення статті «Партійна організація і партійна література», тоді метою їх є по-

глиблення розуміння слухачами поняття партійності літератури, формування в них умінь дати будь-якому творові обґрунтовану оцінку з позицій партійності, розкрити сутність ідеологічної боротьби в мистецтві на сучасному етапі. Ці особливості повинні бути відбиті в плані, що може мати орієнтовно такий вигляд:

1. Умови, що викликали необхідність написання статті «Партійна організація і партійна література».
2. Як ви розумієте принцип партійності літератури?
3. Чи може бути мистецтво незалежним від суспільного життя?
4. Як виявлявся ленінський принцип партійності літератури на різних історичних етапах — у період революції 1905 року, Жовтневої революції та громадянської війни, в роки індустріалізації та колективізації, під час Великої Вітчизняної війни, в наші дні?
5. Як співвідносяться поняття народності та партійності?
6. Чому наші ідеологічні противники з такою люттю нападають на принцип партійності літератури?
7. Покажіть на прикладі конкретного твору, що наша література є справді партійною.

Разом із планом практичних занять можна дати і список рекомендованої літератури, посиленої для опрацювання слухачами.

У процесі практичних занять викладач залучає до обговорення відповідей усіх слухачів, а в разі потреби і сам коментує та доповнює відповіді. Високоєфективним є методичний прийом взаємного рецензування слухачами відповідей. Цей прийом відомий ще з шкільної практики, та в умовах підготовчого відділення він набуває нових рис⁴.

Корисними є практичні заняття і при засвоєнні елементів теорії літератури. Їх можна присвятити, скажімо, повторенню тропів. Викладач загадує повторити визначення тропів, відшукати їх у художньому тексті, показати значення цих образотворчих засобів для розкриття ідейно-художнього змісту твору (для кожного слухача дається окремий текст). На заняттях він запропонує для аналізу тропів той самий твір або уривок усієї групи. Слухачі самостійно опрацьовують його, а потім переходять до колективного аналізу художніх засобів та їхньої ідейно-смісловної ролі в контексті.

Велика насиченість програми з літератури навчальним матеріалом спонукає до пошуків таких форм і методів викладання, які дали б змогу ефективно повторити чимало творів з мінімальною затратою часу. У такому разі найкраще використати вузівський метод викладання — семінарські заняття. Щоправда, останніми роками вони практикуються і в умовах середньої школи на факультативних заняттях з літератури.

Метод семінарських занять адаптується до навчального процесу на підготовчому відділенні. Вдаватися до нього зручно під час повторення великого за обсягом матеріалу, огляду творчості письменників («Юрій Федькович», «Леся Мартович», «Марко Черемшина», «Архип Тесленко») і т. ін. Найчастіше такі теми на вступні екзамени не виносяться.

Семінарські заняття здебільшого проводяться так. Викладач заздалегідь визначає тему їх і доводить її до відома слухачів. У лекції він розкриває основний зміст теми і дає групі конкретні питання, які треба підготувати на семінарські заняття. Ці питання можуть бути спільними для всієї аудиторії. Інколи кожен слухач одержує окреме завдання або над одним питанням працює невелика група слухачів (3—5 осіб). Під час підготовки до семінарських занять викладач дає список рекомендованої літератури, допомагає скласти план виступу, робить зауваження щодо змісту й композиції написаних виступів.

Наводимо орієнтовний план оглядової лекції (настановчого характеру) на семінарському занятті за темою «Розвиток жанру байки в українській літературі першої половини XIX ст.» (2 год.).

⁴ Див.: Л. М. Сікора. До питання методики вивчення літератури на підготовчому відділенні. — «Українська мова і література в школі», 1975, № 11.

1. Стисла характеристика творчості поетів дошевченківської доби.
2. Розвиток байки (віршової й прозової) в давній українській літературі. Байки Г. Сковороди.
3. Розвиток байки в російській літературі. Творчість О. Сумарокова, В. Капніста, І. Крилова.
4. Роль жанру байки в тодішньому літературному процесі.
5. Загальна характеристика байкарського доробку П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки.

У лекції викладач не тільки розкриває визначені в плані питання, а й спиниться на тому, що саме мають висвітлити слухачі у своїх виступах на наступному занятті. Теми виступів можуть бути приблизно такими: «Особливості жанру байки», «Байкарська творчість Г. Сковороди», «Аналіз ідейно-художнього змісту байки П. Гулака-Артемовського «Пан та Собака», її антикріпосницьке спрямування», «Загальна характеристика літературної діяльності Є. Гребінки», «Аналіз ідейно-художнього змісту байки «Ведмежий суд», «Аналіз ідейно-художнього змісту байки «Рибалка», «Творчість І. Крилова та українська байка».

Кожне питання готує група з 3—4 слухачів. Вони разом складають виступ, який проголошує один із них. Виступ триває 5—7 хвилин. Тут же відбувається обговорення виступів. Кількість тем можна зменшити, а з деякими виступами ознайомитися в письмовому вигляді і не заслуговувати. Доцільно також визначити рецензентів, які ще до заняття ознайомляться з виступами та складуть на них (усно або письмово) рецензії. На завершення семінарських занять викладач зробить підсумки та оцінить участь слухачів у них.

Семінарське заняття на тему «Архип Тесленко» можна провести по-іншому. Викладач заздалегідь запропонує підготувати виступи на такі теми: «Життєвий і творчий шлях А. Тесленка»; «Викриття реакційної ролі релігії в оповіданні «У схимника»; «Зображення антигуманістичної сутності капіталістичного суспільства і церкви в оповіданні «Любов до ближнього»; «Палкий протест проти капіталістичної дійсності в повісті «Страчене життя»; «Образ молодого вчительки Олени та її трагічна доля («Страчене життя»)».

На кожен виступ (з обговоренням) можна відвести 10—15 хвилин. У лекції викладач узагальнить виступи слухачів та докладніше спиниться на таких питаннях: 1. Особливості індивідуального стилю А. Тесленка. 2. Місце творчості письменника в українській літературі. 3. Вшанування пам'яті А. Тесленка в наш час.

Програма з української літератури для підготовчих відділень рекомендує винести на семінарські заняття такі, наприклад, теми доповідей, як «Мої думки під час читання «Зачарованої Десни» О. Довженка», «Мої роздуми над творчістю М. Стельмаха». Гадаємо, що ці теми пропонувати слухачам доцільно, бо вони спрямовують їх на самостійність суджень.

Останніми роками помітне місце в навчальному процесі середньої школи посів метод самостійної роботи, коли учні опрацьовують певні питання програми цілком самостійно, а роль учителя зводиться до контролю над вивченням матеріалу. Зважаючи на велику переобтяженість програми творами, вчителі дедалі частіше застосовують цей метод. Вони добирають для самостійного опрацювання учнями (на уроці або вдома) твори, засвоєння ідейно-художнього змісту яких не становить значних труднощів. За рахунок цього вивільняється час для ґрунтовного аналізу за участю вчителя складніших питань програми з літератури.

Так, на вивчення творчості В. Сосюри в 10 класі відводиться всього 4 години. А лише для текстурального вивчення програма рекомендує 12 творів. Тому досвідчені вчителі нескладні за змістом вірші пропонують десятикласникам опрацьовувати самостійно («Коли потяг у даль загуркоче», «Білі акації будуть цвісти», «Так ніхто не кохав» та ін.). Зав-

дяки самостійній роботі учні міцно засвоюють програмовий матеріал. Крім того, цей метод сприяє розвитку самостійного мислення і формуванню навичок науково-дослідницької роботи.

В умовах підготовчого відділення метод самостійної роботи також має посісти значне місце. Тим більше, що самостійне повторення раніше вивченого матеріалу не становить труднощів. Крім того, самостійна робота слухачів сприятиме розвантаженню занять, вивільненню часу для опрацювання складніших тем.

Для самостійного опрацювання доцільно визначати такі питання програми, які не виносяться на вступні екзамени. Це насамперед життєвий шлях письменників. Здійснюючи принцип диференційованого підходу, викладач порадить одним слухачам повторити біографію письменника за підручником середньої школи, іншим — опрацювати вступну статтю до його книжки із серії «Шкільна бібліотека», ще частині слухачів — прочитати літературний портрет письменника із серії, що випускає видавництво «Дніпро», тощо. Інколи можна рекомендувати і художньо-біографічні твори.

Для перевірки самостійної роботи слухачів варто давати завдання: скласти хронологічну таблицю життя й творчості письменника, виписати висловлювання про нього відомих громадських діячів, учених, письменників.

Слухачі можуть самостійно повторити також твори, які вивчаються оглядово. Контролювати засвоєння їх можна під час поточного опитування, колоквіумів, перевірки виконання домашніх завдань за цими творами (складання планів, виписування цитат, вибірковий переказ та ін.).

Однією з ефективних форм навчання на підготовчих відділеннях є консультації: групові й індивідуальні. На групові консультації виносяться питання, які після повторення слухачі не досить зрозуміли.

Більше уваги в навчальному процесі на підготовчих відділеннях приділяється індивідуальним консультаціям. Проводяться вони здебільшого зі слухачами, які мають слабку підготовку, низьку успішність. Викладач на заняттях виявляє, які саме прогалини в знаннях має той чи той слухач і продумує систему роботи з ним. На індивідуальних консультаціях (та й на групових) він пояснює незрозуміле, дає завдання для додаткової роботи, а потім перевіряє виконання їх. Індивідуальних консультацій потребують переважно ті слухачі, які мають значну перерву після закінчення середньої школи.

Велику роль у навчально-виховному процесі підготовчих відділень відіграє система поточного контролю знань слухачів. Систематичний контроль і оцінка знань є важливим стимулом навчання, засобом забезпечення дійового впливу викладача на аудиторію.

З метою перевірки і обліку знань слухачів використовуються різноманітні форми: індивідуальне опитування біля кафедри викладача або за допомогою карток, загальний бал, оцінка за письмові домашні завдання, за письмові твори (аудиторні та домашні), а також оцінювання виступів на семінарських заняттях, колоквіумах. У деяких вузах практикується складання заліків після опрацювання теми.

На багатьох підготовчих відділеннях плануються семестрові заліки, які проводяться в усній, а частіше — письмовій формі. На підготовчому відділенні Київського державного університету семестровий залік відбувається після чотирьох місяців навчання. Слухачі заздалегідь ознайомлюються з основними питаннями заліку. Протягом двох годин вони письмово відповідають на 3—4 запитання. Запитання добираються так, щоб перевірити знання фактичного матеріалу, уміння робити узагальнення та висновки, виявити ступінь засвоєння теоретико-літературознавчих положень.

Ось які запитання входять до карток на залік за темою «Українська радянська література».

Перша картка.

1. Розкажіть про основні риси радянської літератури.
2. Аналіз ідейно-художнього змісту поезії А. Малишка «Здавалось малому...»
3. Який образотворчий засіб називається метафорою? Випишіть кілька метафор із поезії М. Рильського «Слово про рідну матір», стисло розкрийте їх ідейно-смыслову навантаженість.

Друга картка.

1. Стисла характеристика соціалістичного реалізму як творчого методу радянської літератури.
2. Характеристика образу Івана Свічки за драматичною поемою І. Кочерги «Свічине весілля».
3. Який художній засіб називається порівнянням? Наведіть приклади.

Третя картка.

1. Уславлення творчої праці радянської людини в новелі О. Гончара «Соняшники».
2. Складіть план характеристики образу комісара Артема Максимовича за п'єсою О. Корнійчука «Загибель ескадри».
3. Визначте віршовий розмір поезії В. Сосюри «Хіба можна співати печальні пісні».

Важливим і досить складним завданням підготовчого відділення є підготувати слухачів до написання екзаменаційного твору. Робота в цьому напрямі проводиться залежно від факультету, на який збираються вступати слухачі: на гуманітарних складаються усний і письмовий екзамен, на природничих — тільки письмовий. На природничих факультетах увага зосереджується на тих творах, що визначені «Довідником», і підготовці до написання екзаменаційного твору приділяється найбільше часу. На гуманітарних же факультетах письмовий твір посідає у системі вивчення літератури менше місця, оскільки весь навчальний процес є своєрідною підготовкою до нього.

Методика підготовки до написання твору на підготовчих відділеннях майже така, як у середній школі. Є, звичайно, й деякі відмінності. Підготовка до написання твору розпочинається зі складання планів різних типів — простого (питальними, розповідними та називними реченнями, цитатний план), а потім — складного. Після цього слухачі складають усний твір за планом, добирають епіграфи, цитати, розкривають окремі пункти плану, а тоді пишуть роботу. Корисно присвятити окреме заняття аналізу екзаменаційних творів вступників минулих років. Усі етапи роботи над твором (складання плану, добір епіграфів, цитат, розкриття окремих пунктів плану) доцільно обговорювати на заняттях. Велику увагу потрібно приділяти аналізу контрольних робіт, які варто проводити щомісяця (одну аудиторну і одну домашню). Тематика тем для письмових робіт повинна бути диференційована щодо складності. Це зумовлюється неоднаковим рівнем знань слухачів. В окремих випадках слід (особливо на початку навчання) давати порівняно нескладні теми творів. Це може бути виклад сюжету невеликого епічного твору, характеристика окремого образу, аналіз ідейно-художнього змісту поезії чи оповідання.

У навчанні слухачів писати твори в пригоді викладачам стануть ті ж методичні посібники, які використовують учителі середньої школи.

